

Исидора Ана Д. Стамболић
Градски музеј Суботица
isidora.ana@gmail.com

doi: 10.19090/zjik.2017.217-232
UDK 929 Branković M
Прегледни научни рад

ЛИК МАРЕ БРАНКОВИЋ – ИЗМЕЂУ ВЛАСТЕЛИНСКОГ И ДЕМОНСКОГ*

САЖЕТАК: Лик Маре Бранковић је вишеструко занимљив како проучаваоцима историје, тако и српске књижевности. Разлог томе је највероватније у својеврсном специфичном односу народне и писане књижевности према овој српској племкињи и султанији. У овом раду ћемо покушати да синтетичемо неколико мишљења и запажања о лику Маре Бранковић значајних проучаваоца српске књижевности, као и да подаримо свој скромни допринос одређеним запажањем у перцепцији лика Јеринине кћери.

Кључне речи: Мара Бранковић, вештица, властелинка, Јерина, уклета

Догађаји након Косовског боја (1389), тема пропасти српског царства и предања о судбинама у породици Бранковић, која се везују за изградњу Смедерева, али и његов пад под турску власт, заузимају значајно место у усменој и писаној средњовековној традицији. Епске песме, народна предања и приче са поменутом тематиком, али и средњовековни жанрови попут родослова, летописа, житија, успомена, хроника,¹ служби итд.² давали су одређене информације и тумачења историјских догађаја који су задесили српску средњовековну Деспотовину и владајућу династију Бранковића.

---

* Рад је настао под менторством проф. др Светлане Томин.

¹ У раду Јелке Ређеп *Кћери деспота Ђурђа* (Београд 1985) дат је увид у *Хронику* грофа Ђорђа Бранковића и информације које је он давао о Мари Бранковић, махом их преузимајући из историје *Краљевство Словена* од Мавра Орбина.

² Светлана Томин наводи родослове који помињу причу о ослепљењу Гргура и Стефана: Карловачки *родослов* (бр. 32), *Цетињски родослов* (бр. 137), *Сеченички родослов* (бр. 545), летописни свод (бр. 640, 666, 690), *Руварчев родослов* (бр. 93). Затим успомене: *Јаничарове успомене или турска хроника* и *Трактат о Турцима* од Јерга од Нирнберга; надгробно слово: *Надгробна реч деспоту Ђорђу Бранковићу* од Смедеревског беседника; пролошка житија: *Повесна слова о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу, Живот архиепископа Максима*; службе: *Служба светом деспоту Стефану Бранковићу*.

Светлана Томин у свом раду *Ослепљење Гргура и Стефана Бранковића у српској средњовековној и народној књижевности*³ даје систематичан и сажет преглед односа према појединим члановима породице деспота Ђурђа Бранковића. Пратећи мотив ослепљења Гргура и Стефана, Томин пружа увид и у развој предања о њиховом страдању, као и о актерима који су у томе учествовали, међу којима се издвајају ликови Маре и Ирине (Јерине) Бранковић.

Једно од врло значајних сведочења о судбини породице Бранковић понуђено нам је од стране Јерга из Нирнберга⁴ који је писао почетком осамдесетих година XV века. Светлана Томин наглашава да је у његовом делу видна фрагментарност и хронолошка неадекватност, што нам указује да је раздобље од Косовске битке до пада Смедерева (1459) у традицији постепено обликовано и да тек касније настаје садржинско јединство које је изједначено са „падом царства“ (Види: Томин 2004: 3). Ми се пак осврћемо на овог писца стога што он помиње лик Маре Бранковић⁵ и даје одређено тумачење њеној улози у породичним и историјским збивањима. Наиме, у Јерговом сведочењу долази до представљања Маре Бранковић као ћерке Ђурђа Бранковића, коју је због њене лепоте пожелео турски цар за жену и која упркос својим верским убеђењима бива удата за „иноверника“, уз обећање да ће је браћа убрзо потом спасити. Прича затим од Маре чини својеврсну „издајницу“, која одаје браћу Турчину, те они бивају ослепљени (према: Томин 2004).

Ипак, у делу *Јаничарева успомене* Константина Михаиловића из Острвице, који је био Јергов савременик, нема помена о издаји Маре Бранковић, напротив. Мара је представљена као девојка наоружана смиреношћу хришћанских мученика која прихвата жртву зарад своје земље. Сличну слику затичемо и код Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика.⁶ Постоје научне тврдње да је Мара Бранковић била одговорна за спас новобрдске породице Кантакузин, међу којима је био и сам Димитрије

---

³ Видети: С. Томин и С. Петровић, „Ослепљење Гргура и Стефана Бранковића у српској средњовековној и народној књижевности“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/2, Београд 2004, 39–56.

⁴ Пушкар херцага Стефана Вукчића Косаче и потом султана Мехмеда II (Види: Томин 2004: 3).

⁵ Историјском биографијом Маре Бранковић се нећемо детаљно бавити у овом раду, већ ћемо издвајати одређене биографске чињенице и разматрати њихову обраду у средњовековној и усменој књижевности. Врло јасна и сажета биографија Маре Бранковић дата је у књизи Светлане Томин *Књигољубиве жене српског средњег века*.

⁶ Види: *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*, „Житије Јована Рилског“, приредила Ј. Грковић-Мејџор, Београд 1993.

Кантакузин, који је стога одавао велику почаст царици и остао у њеној близини за време целог свог живота. Он ју је у *Житију Јована Рилског* приказао као ревносну старатељицу о манастирима и културно-хришћанском благу рекавши да је „душевном племенитошћу превазилазила телесну“ (Томин 2007: 7). Владислав Граматик, пак, пише о Мариној заслуги у преносу моштију светог Јована Рилског из Трнова у Рилу 1469. године (Томин 2007: 7). Ктиторство и велика брига о манастирима су стални атрибути у средњовековним описима царице Маре Бранковић. О њеном заступништву хришћанске вере говори и непознати аутор у *Родослову Сремских Бранковића*⁷ са почетка XVI века који уз то помиње и присан однос Маре Бранковић и цара Мухамеда (Томин 2007: 9).

Мару Бранковић помиње и Мавро Орбин у *Краљевству Словена* осврћући се на њену удају за султана Мурата II, као и гроф Ђорђе Бранковић који се ослањао на Орбинову историју пишући своју *Хронику* и који говори о Јеринином снажном притиску на деспота Ђурђа да уда своју ћерку за султана, што ће бити један од врло честих мотива у усменој традицији (Види: Ређеп 1985: 226).

Позитивна или негативна улога сестре у ослепљењу Гргура и Стефана јесте кључни моменат у развоју предања. Извори који се труде да реално пренесу историјски догађај приказују сестру углавном као позитивну јунакињу. Светли Марин лик у традицији одржао се захваљујући оној струји од Константина Михаиловића која води до Мавра Орбина, *Троношког родослова*, Јована Рајића и Павла Јулинца и рачва се према кругу песама о Мари белој Бугарки (Томин 2004: 5).

Када говоримо о народној књижевности, песме о Мари Бранковић су многобројне (Јелка Ређеп је побројала њих једанаест), а представа Мариног лика варира. Тако, према запажању многих проучавалаца, лик Маре Бранковић у лирским народним песмама није исто опеван као у епским. За уочавање ове дистинкције најчешће су коришћене анализе бугарских песама о Мари белој Бугарки, о којима детаљно пише Љиљана Пешикан-Љуштановић, указујући да је основна тема ових песама удаја девојке из хришћанског миљеа за човека исламске вероисповести и проблеми који из те дисхармоније произилазе. Наиме, она наводи четири бугарске песме које тематизују Марину непоколебљиву оданост хришћанству (Арнаутов II: 629, 631, 633, 635) и нуде

⁷ Види: *Антологија старе српске књижевности (XI–XVIII века)*, избор, преводи и објашњења Ђ. Сп. Радојичића, Београд 1960.

два потенцијална разрешења које захтева патријархална заједница и њено устројење:

Зависно од „срећног“ или „несрећног“ разрешења, овај сиже се обликује као романса или балада. „Срећни“ исход нежељене просидбе остварује се у двама варијантама (Арнаутов II: 629, 631), и то тако што се сестра обраћа за савет брату владици... Преостале две бугарске варијанте опевају брачни сукоб између Маре и цара (беја) Мурата до којег долази због њеног истрајавања у хришћанској вери. Једна од варијаната се „срећно“ расплиће (Арнаутов II: 635) (...) док сукоб супружника у преосталој варијанти (Арнаутов II: 633) трагично се окончава, а песма се обликује као типична балада о породичном сукобу у којој се кобно супротстављају два „права“: право жене хришћанке да истраје у својој вери и право мужа (засновано на патријархалним нормама) да управља животом своје жене (Пешикан-Љуштановић 2006: 47).

Познато је да се патријархална заједница води по строгим правилима и принципима и да се верује да свако изневеравање норми доводи до дисхармоније света заједнице. Стога се води велика брига да се кризни и важни сегменти живота (рођење, женидба/ удадба, смрт) спроведу доследно правилима и на начин који ће омогућити нормално и безопасно функционисање заједнице. Женска фигура увек се, у патријархалном свету, мора повинovati мушкој (оцу, брату, деверу или мужу). Проблем настаје када су одлуке патријархалног деспота, који је надређен женској фигури, у сукобу са општим моралним или верским начелима патријархалне хришћанске заједнице. Ако се девојка удаје за човека који је друге вере, она најчешће прима његову веру, међутим, ако песма настаје у хришћанским заједницама, за певача и аудиторијум је неприхватљиво покрштавање у исламску веру јер би оно истовремено значило издају сопственог народа, његове културе и вере, а уједно би симболисало и општу потчињеност турском свету. Отуда сукоб у лирским песмама између Маре и цара Мурата. Патријархални муж очекује да се жена потпуно приклони његовој вољи:

Куд год крене царе Мурате
Куд год крене, поручује:
Потурчи се, лепа Маро,
Да две вере не веримо,
У две цркве не идемо,
Ти у цркву, ја у џамију,
Да два јела не кувамо,

Мени мрсно, теби посно (Арнаутов II: 635).

Наравно, у песмама које певају о српским јунацима који се жене Туркињама са одређеном веселом и победоносном интонацијом, пева се о девојчином преласку у мужевљево веру тј. у хришћанство. Најпознатији и најефектнији пример за то је можда песма *Мали Радојица*:

Он на друштво дукате дијели.
Па увати Хајкуну ђевојку,
одведе је у земљу Србију,
Доведе је у бијелу цркву,
Од Хајкуне гради Анђелију,
па је узео за вјерну љубовцу (СНП III: 51).

У нешто шаловитијем дискурсу назиремо врло сличну ситуацију у песми *Хајка Атлагића и Јован бећар*:

Виђе љуба бега Атлагића,
Ће на кули не има ђевојке,
Покупљено из ризнице благо,
А не има коња у подруму:
Брже гради књигу на кољену,
За кћери је књигу оправила:
'За што, кћери, да од Бога нађеш!
Своме оцу ти запали браду?
Старој мајци образе поцрни?'
А Хајкуна другу шаље мајци:
'Не будали, моја стара мајко!
Да ти знадеш, моја стара мајко,
Како влаше плаховито љуби,
Ти би мога баба оставила,
Па б' отишла стара за каура' (СНП III: 19).

Ипак, када се ради о обрнутом процесу, усхићење није исто и инсистира се на важности истрајавања у сопственој вери. Мара се, у поменутих песмама, у незгодној ситуацији саветује или са братом или са мајком, у зависности од варијанте песме. Тако долазимо до формирања сижеа тражења немогућих услова за испуњење цареве жеље. Жена нема могућност да одбије мужевљев захтев, већ функционише у систему постојећих оквира понашања и задаје услове који за мужа нису оствариви. Сличан сиже налазимо

и у песмама које певају о инцесту између брата и сестре, где сестра, да би избегла братовљев захтев, домишљато поставља одређене препреке. У песми *Душан хоће сестру да узме* (СНП II: 27), цар Душан жели да ожени сестру Роксанду а она пред њега поставља услов да изврши задатак: да пошаље у Шару планину триста неимара, да они нађу триста извора и да их на једну жицу саставе, те да он направи три чаше златне, из којих ће воду пити сиротиња (Види: Карановић 2010: 24). На готово идентичан поступак наилазимо у бугарским песмама о Мари. Мара, поучена од брата као услов за покрштавање тражи ханове, цамију султана Селима и половину царства (Арнаутов II: 629) тј. пола Цариграда, потурчену Аја Софију, царство и везирство и сам царски престо и царски мухур-прстен (Арнаутов II: 631).⁸

Дакле, када се ради о заштити вере или моралне норме, народни певачи дају женским фигурама својеврсну моћ манипулације и досетљивости која им омогућава да заобиђу одлуке својих надређених „мушких глава“, чиме спашавају хармонично устројење патријархалне заједнице.

Марин лик у српским и хрватским епским народним песмама има потпуно другачију представу и функцију. Љиљана Пешикан-Љуштановић наглашава да се у песмама о Бранковићима као доминантан породични однос опева сукоб проклетог женског дела породице – Јерине и Маре – с Гргурем и Стефаном (Види: Пешикан-Љуштановић 2006: 45). Питање је како и зашто се лик Маре Бранковић у епици формирао на потпуно другачији начин⁹? Светлана Томин сматра да је при формирању лика Маре Бранковић у епској традицији пређен дуг пут од историјских чињеница до народног схватања. Она, наиме, сматра да је Марин лик претрпео драстичне промене и да је она постала лик за који су се везала два сужеа народне традиције – суже неверне сестре и мајке.

У процесу супротстављања реалних историјских односа и сужејних функција, ликови су се обогаћивали разним атрибутима, понека и противречним, а долазило је и до уобичајених анахронизама, мешања имена,

---

⁸ Видети детаљније тумачење: Пешикан 2006: 46

⁹ У народној традицији није остало трага о Марином дипломатском раду (посредовање у склапању мира између Порте, Угарске и Деспотовине и посредовање између Дубровчана и Порте, и Дубровчана и Хиландара) истрајном и преданом залагању за хришћанство – пружање уточишта остацима српске средњовековне властеле и црквеним људима у Жежеву; постављање и смењивање цариградских патријарха (Види: Пешикан-Љуштановић 2006; Томин 2004).

преношења мотива с једног јунака на другог по сличности имена и функције (Томин 2004: 3).

Многи проучаваоци узрок негативном представљању Мариног лика проналазе у историјском догађају ослепљења Стефана и Гргура. Народном певачу и народу је вероватно било незамисливо да дође до ослепљења два деспотова сина на двору султана Мурата, на коме је истовремено боравила њихова сестра као султанова жена. Подразумевало се да је Мара морала да успе да спречи ослепљење, али да то није учинила намерно. Мотив намерне издаје браће се временом усложњавао и добијао различите мотивације. У песми *Два Деспотовића*¹⁰ Мара је слепи послушник воље „проклете“ Јерине, која ју је и удала за турског цара. Јерина је као туђинка у народном предању већ била негативно окарактерисана и самим тим врло често повезивана са Турцима. Она је, као страна принцеза, могла бити врло слично перцепирана као и сваки туђин¹¹ – као потенцијално зло, остварујући везе са себи сродним, демонски, туђинским светом.

Већ у песми из *Ерлагенског рукописа*, у којој потказује (Јерина) рођење детета с белегом – *Макса златне косе* (ЕР: 21) – Јерина је повезана с Турцима. Она Турцима јавља и за Вуково рођење (Рјечник: 212; Пјеванија: 152; Оточанин: 144; ННР I/1: 580; коментар уз песму 66; Стојадиновић: 14) и прети му смрћу. Својом тиранијом и прогонима Јерина тако угрожава и своју породицу, и најбоље Ђурђево веоде, и судбину Деспотовине. По песмама из збирки Вука Карацића (СНП II: 79; СНПр: 2, 64, 87) и, нарочито, по новијем певању о деспоту Вуку и трагичној судбини двојице Ђурђевића (Стојадиновић: 14, ННР I/1: 580. и 583, коментари уз песму 66; Кашиковић: 141), Јерина својевољно даје кћер султану за жену и тиме изазива и пропаст државе и породичну трагедију (Пешикан-Љуштановић 2006: 45).

У песмама које тематизују Јеринин утицај на удадбу ћерке за турског владара певач увек инсистира на чињеници да је просаца било много, чиме се наглашава да одлазак девојке за Турчина, „иноверника“, није био неопходан, већ да је производ хира „зле“ деспотице. У песми *Два Деспотовића* се

¹⁰ Благоје Стојадиновић, Српске народне песме (епске), I, Београд, 1869, бр. 14, 142–192.

¹¹ „Туђин, под снажним упливом митских модела и структура (Мелетински 1986: 79), добија својства демонског, нељудског бића, па се, на пример, Турци у песми из Марјановићеве збирке непосредно изједначавају с хтонским демонима псоглавим једооким канибалима са псећом главом и гвозденим зубима“ (Пешикан-Љуштановић 2006: 49).

наглашава да је Мару истовремено просило седам краљева и осми цар од Стамбола. Погрешно мајчино опредељење је наглашено помињањем краља од Московца, који симболише утемељено хришћанство и логичан, правилан избор за девојку, хришћанку, племенитог рода. Тако је народни певач користећи се контрастом, указао на потенцијалан правилан избор који би омогућио опстанак породице и шире државе. У песмама *Змај Огњени Вук и цар од Стамбола*¹² и *Ђурђева Јерина* (HNP I: 106) обрађује се исти мотив (Види: Ређеп 1985: 231). Певач гради анимозитет између просаца хришћанске и исламске вере а затим описује погрешну Јеринину одлуку. Занимљиво је да, као и у песмама о инцесту брата и сестре, фигура оца потпуно изостаје. Изузетак је песма *Мајка Анђелија и деспот Јован* (СНПр II: 64) која је уједно и једина која нуди одређену олакшавајућу ситуацију за Мару. Изостанак патријархалног деспота, у овом случају Ђурђа Бранковића, симболише изостанак патријархалних норми, а такав поступак увек доводи до лошег исхода по заједницу. Конкретније, у свадбеним обредима и обичајима, мушки чланови обављају све договоре везане за међупородичну трансакцију. „Мушкарци су, дакле, не само уговарали већ и обављали размену. Жена је остајала дар или роба која циркулише и која се тиме опредмеђује и пасивизира, односно губи могућност да се користи добитима властите циркулације“ (Карановић 2010: 160). Кршење устаљеног поретка доводи до дисхармонизације односа у заједници. Појава жене, у овом случају Јерине, у „мушкој“ улози преговарача најављује невољу или лош догађај.

Ипак, треба нагласити да народни певач није само у прошевини и избору младожење тражио узрок недаћа породице и Деспотовине. Он проналази и нерегуларности у самом процесу иницијације. Наиме, свадба се у народној традицији није завршавала одвођењем девојке у младожењину кућу, већ првом посетом невестине породице њеном новом дому и финалним опраштањем.

Свадба, схваћена као обред прелаза, не може се успешно окончати док одабрани чланови њене породице – *похођани* – не обиђу невесту. Тек после посете похођана, када се ритуално опраштање невесте и њеног рода коначно изврши, жена се у потпуности може интегрисати у нову заједницу и успоставити „како треба“ нове породичне везе. Усмене песме, на укупном балканском простору, рефлектују управо потребу да браћа походе сестру (Према: Пешикан-Љуштановић 2006: 48).

---

¹² Богољуб Петрановић, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, II, Београд, 1867, 483–506

Како смо горе већ поменули, у Јерговом сведочењу се помиње договор Маре и браће да је ослободе тако што ће убити турског владара када дођу први пут у посету, али се тај договор завршио Марином издајом. Историјска чињеница је да је на турски двор са Маром отишао и њен брат Стефан 1435. године, а да шест година након тога (1441) бивају ослепљени и Гргур и Стефан од стране султана Мурата II. Одлазак браће на турски двор народни певач прилагодио је свом виђењу света који је био вођен народним обичајима и обредима. Тако је одлазак браће на турски двор доживљен као одлазак браће – *похођана* – у посету сестри. Међутим, обзиром на то да се повратак *похођана* није одиграо, дошло је до изостајања задовољавања патријархалних начела. Обред свадбе није спроведен до краја, што значи да девојка није прошла процес иницијације до краја и да се налази у граничној фази у којој је сама рањива, али и опасна по друге. Неприпадање ни једној од две породице може да објасни Марину послушност Јерини јер размена није извршена како ваља и она није у потпуности обредно предана мужу.

Неправилан избор младожење тј. породично везивање са „иноверником“ и недовршен свадбени ритуал у патријархалном свету најчешће резултују коб. У овом случају, тиме је народни певач објашњавао невоље које су задесиле породицу деспота Ђурђа и целу српску Деспотовину. Ипак, како у Марином, тако и у Јеринином лику проналазимо и опште, типске народне карактеризације нижих женских божанстава, а ту пре свега мислимо на вештицу и вилу.

Вештица и вила су најпознатија женска демонска бића у српском народу и за њих се везују многобројна веровања, предања, описи и карактеристике. Веселин Чајкановић је писао о њиховом прастаром пореклу и одређеним свежаједничким индоевропским карактеристикама. Ми наравно не можемо тврдити да је Јерину или Мару народ видео искључиво као демонска бића, већ сматрамо да су поједини елементи из веровања о злим/ злоћудним женским бићима се временом присајединили описима две поменуте властелинке. То се вероватно дешавало стога што у народној лирици и епици жена има устаљену функцију, а излажење жене из оквира одређених понашања увек је нарушавао систем функционисања патријархалне заједнице и приближавало их туђем, оностраном и непознатом, потенцијално демонском. Јерина и Мара нису биле жене типичне женске судбине у народним песмама и предањима, нити су остале у оквирима понашања које је у традицији намењено жени. Стога су их народни певачи лакше повезивали са оним што није устаљено, што не припада људској заједници, што је из света оностраног. На

основу исцрпних описа веровања везаних за вештицу и вилу од Тихомира Р. Ђорђевића могли смо закључити да је дошло до својеврсног утицаја сижеа приписиваних женским демонима на виђење Јерине и Маре.

Када говоримо о вештици, на основу записа из Вуковог *Ријечника*, али и многих других веровања и предања, знамо да је једна од основних карактеристика вештице да напада свој род или једе своју децу. Врло често цитиран пример за то је песма *Вештице су ме изеле* у којој наилазимо на стихове:

Нека и, сејо, не могу;
Вештице су ме изеле:
Мајка ми срце вадила,
Стрина јој лучем светлила (СНП 1: 237).

У народу се чак држи да жена не може бити вештица док не поједе своје дете... Негде опет вештице једу своју децу тек што постану вештице... У Херцеговини 'вјештице назубне на малу дјецу и на младе момке и ђевојке'... У Кучима вештице 'особито радо пију крв и једу срца лијепе мушке ђеце, а и гојазне и добро млијечне стоке' (Ђорђевић 1989: 22).

Јерини су се приписивала многа зла дела, од тлачења народа, преко удаје ћерке за Турчина, до посредног убиства синова. Љиљана Пешикан-Љуштановић је уочила да се у народним песмама, зарад истицања невиности жртви, Гргур и Стефан приказују као веома млади, као „луда деца“ (СНПр II: 64), „нејака деца“, која још „књигу не знају (HNP I/1: 581, коментар уз песму бр. 66), који су „још нејаки“ (Стојадиновић: 14) итд. (Види: Пешикан-Љуштановић 2006: 49). Ако те тврдње повежемо са чињеницом да су вештице зле жене, демонске природе, које нападају искључиво свој род и то углавном децу мушког пола, аналогија је сасвим јасна. Наравно, треба уочити и да је према народној песми злочин извршен посредно преко Маре, што нас опет враћа на карактеризацију лика вештице. Наиме, вештица може своју кћер да начини вештицом¹³ уводећи је у своју „вештичију дружину“. Заузврат ћерка мора да донесе одређену жртву у вештичију заједницу, а неретко је то срце мужа, брата или девера. Многобројна су народна предања о томе како је мајка

---

¹³ У Кучима се верује да се вештица рађа у црвеној кошуљици коју мајка од сваког крије и предаје је ћерки тек кад је пунолетна и способна за делање (Види: Ђорђевић 1989: 8).

вештица од своје ћерке затражила да на гумно донесе срце свог брата,¹⁴ а расплети варирају од послушности ћерке, до њеног сажаљења према брату и чувања његовог живота одређеним магијским радњама (Види: Ђорђевић 1989: 28, 36, 46).

Мара није извадила срца браћи нити их је појела, али је у песми *Ђурђева Јерина* назначена као директан извршилац ослепљења браће, тако што им вади очи „иглом везилицом“. Чињење злодела/ греха на наговор мајке, која је окарактерисана као зло биће, подсећа на сиже који је везан за поменут однос старе и новонастале вештице. Љиљана Пешикан-Љуштановић наглашава и да се у типском називању Маре „кучетином“ крије означавање њене демонске, вештичије природе, јер је једно од могућих преобразних облича вештице и кучка (Види: Љиљана Пешикан-Љуштановић: 2006).

Традиционални човек је веровао у многобројне начине заштите од вештица, међу којима је било и коришћење апотропејона, као што су лук, глогов колац, тисовина, бршљен, али и специфично лишавање живота. Вештице су каменоване, бацане у „бездану јаму“ и живе спаљиване:

У селу Жабарима су Пауну, жену Павла Станојевића, ‘по заповјести Кара-Ђорђијевој као вјештицу привезали уз ражањ, па је пекли међу двије ватре, па је најпослије, кад се није хтјела одати, спале, те изгори згрнувши оне обје ватре на њу. А Петра Јоксића из Тополе маћеху, опет као вјештицу, убијају из пиштоља и исјеку ножевима’.¹⁵ Антоније Пљакић, руднички војвода у време Карађорђева устанка, ‘испекао је живу на сред Карановаца’ неку бабу ‘за коју је био чуо да је вјештица’¹⁶ (Ђорђевић 1989: 45).

Народне песме *Два Деспотовића*, *Змај Огњени Вук и цар од Стамбола* и *Ђурђева Јерина* садрже мотив освете који се односи на смрт Маре Бранковић. Освета је углавном базира на принципу „око за око, зуб за зуб“, те осветник Мари најчешће вади очи као казну за грех (*Два Деспотовића*). У песми *Змај Огњени Вук и цар од Стамбола* освета која се над Маром спроводи је врло слична казнама за вештице:

Пак јој је црне очи извадио,

¹⁴ „Благо нама! Ево нам наше новачице која ће нам сад одмах донијети срце од свог мужа или ђевера да изједемо.’ Затим јој даду шипку с којом се срца ваде и она одмах оде дома...“ (Ђорђевић 1989: 36)

¹⁵ Вук Ст. Карацић, *Скупљени историјски и етнографски списи*, књ. 1, 213.

¹⁶ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 549.

Обуче јој воштану кошуљу,
Пак запали су четири стране,
Те јој живо тело изгорело (Према: Ређеп 1985: 230).

Мотив вађења очију – грех који је народ приписао Марином лику, можемо пак повезати и са другим поменутиим демонским бићем – вилом. Виле су младе, лепе, горде и охولة, а све те особине су могле бити народном певачу прихватљиве за властелинке, посебно за оне страног порекла, каква је била Јерина и њој блиска Мара. Сам Чајкановић је сматрао да је Јерина можда најстарија вила или Мајка Земља, или (према томе да у народним причама *проклет* значи *очаран*) проклета девојка осуђена да вечно лута по развалинама (Види: Чајкановић 1994: 276). Неколико пута смо поменули да се Јеринин лик везује за тешку изградњу Смедерева, док многи проучаваоци наглашавају да се у много ширем територијалном простору градови и њихови остаци називају Јерининим. Представе о вилама су веома сложене јер је њихов лик објединио функције многих женских демона, шумских, пољских, водених, метеорних, манистичких и природних. Ипак, у народној лирици је врло распрострањена слика виле која гради град:¹⁷

Град градила б'јела вила,
Ни на небо ни на земљу,
Но на грану од облака (СНП I: 226).

У епици се, пак, приносе жртве вили да би изградња могла да се обави или са њима долази до сукоба око територије која им припада. Најпознатији пример приношења жртве вили зарад зидања града је песма *Зидање Скадра*:

Тада виче са планине вила:
'Не мучи се, Вукашине краље,
Не мучи се и не харчи блага!
Не мож, краље, темељ подигнути,
А камоли саградити града,

---

¹⁷ Одличан преглед овог мотива нам даје Миодраг Павловић у својој *Антологији лирске народне поезије у одељку Вилин град*. Тема вилинске грађе је врло комплексна и она се посебно може детаљно обрађивати, међутим у овом раду, зарад концизности, наводимо само два сликовита примера, како бисмо у основи манифестовали везу виле и изградње града.

Док не нађеш два слична имена,
Док не нађеш Стоју и Стојана,
А обоје брата и сестрицу,
Да зазиђеш кули у темеља:
Тако ће се темељ одржати,
И тако ћеш саградити града' (СНП II: 26).

Све ово можемо повезати са ликом „проклете“ Јерине и зидањем Смедерева,¹⁸ за време чије изградње су поднете многобројне жртве. На тај начин елементе вилинске карактеризације можемо довести у везу са општим приказом Јерининог лика.

Поменули смо да постоје примери песама у којима је Мара директан извршилац вађења очију своје браће. Томин је пратила развој тог мотива и уочила повезаност са сижеем који се јавља у српској средњовековној књижевности, при описивању ослепљења Стефана Дечанског. Ипак, треба напоменути и то да су виле неретко вадиле очи онима који би јој ступили на територију, нарушили њен мир или тражили од ње услугу. Не смемо заборавити мотивацију за извршење ослепљења коју нам је понудио Јерг и која је присутна у народним песмама, да је Мара желела да сачува престо турског владара, а самим тим и своју позицију, што означава својеврсно брањење сопствене територије. У народним песмама се често помиње тешка вилинска бродарина, која је мотивисана вилинским одбраном сопствене територије:

Жље јунаку који је пробуди
И који јој замути језерце
Јер узима тешку бродарину:
Од јунака обе очи црне
А од коња све четири ноге (HNP II: 5–6, према: Ђорђевић 1989).

Дакле, свако залажење у вилинску територију бива кажњено. У једној песми наилазимо на претњу коју вила упућује Огњеном Вуку, а која опет подразумева ослепљење: „/Ја бих теби очи опалила/ И зенице црне извадила.../ (Према: Ђорђевић 1989: 67). Пешикан-Љуштановић је назначила да у одређеним песмама Мара самоиницијативно ослепљује браћу, док је у другима она послушник своје мајке Јерине (Пешикан-Љуштановић 2006: 48). У оба

---

¹⁸ Мара се у контексту градње помиње само у песми Зидање Девича (СНП VI: 21) у којој Ђурађ Бранковић подиже задужбину у захвалност за оздрављење кћери.

случаја није искључена веза са вилинским поступком заштите „своје територије“.

Уз то, постоји још једна занимљивост у вези корелације карактеризација и описа вила и ликова Јерине и Маре. Ђорђевић је у својој студији издвојио најфреквентнија вилинска имена која се појављују у народним стиховима, међу којима је и Јерина:

Извикај Јерина самовила,
Таја ми је верна посестрима,
Таја знаит билки чемерлики (БНП: 83, према: Ђорђевић 1989).

Да је Јерина била схваћена као вила, назнаку је дао, као што смо већ поменули, и Веселин Чајкановић. Уз то, Јелка Ређеџ, Светлана Томин и Љиљана Пешикан-Љуштановић, бавећи се Мариним ликом, наглашавају да је она у песмама различито именована: Гордана, односно Гвардијана (СНПр II: 64), Марица (СНПр II: 87, Стојадиновић: 14), Анђелија (HNP I/1: 66, Delortko: 242), Милица, Маргита, Јелица (HNP I/1: 579, 580, 581). У попису вилинских имена,¹⁹ који је направио Тихомир Ђорђевић, проналазимо подударане вилинских имена са именима која су давана Мари у народним песмама. Иако су нека од ових имена типска за жене у народној традицији, било би сувише слободно приписати идентично именовање вила и две поменуте властелинке пукој случајности.

Мару Бранковић многи проучаваоци и историчари сматрају једном од најважнијих личности српског XV века због њеног дипломатског рада и залагања за српску културу и хришћанско наслеђе. Њен живот је био условљен великим историјским превирањима а њена историјска и поетска биографија су настајале под разноврсним утицајима. Њен светли лик је представљан у средњовековној књижевности Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, историји Мавра Орбина, хроникама грофа Ђорђа Бранковића итд. који су бележили њено залагање за остатке српског културног наслеђа и опстанак манастира. Упркос томе, у народној традицији Марин лик је повезиван са „проклетом“ Јерином, удајом за „иноверника“ и учествовањем у ослепљењу деспотовића Гргура и Стефана. Мара је, очигледно, била „проклета“ као потомак „проклетих“ Бранковића, који су по народном

---

¹⁹ Ангелина, Андесила, Анђелија, Ђурђа, Јања, Јањојка, Јованка, Јелка, Јерина, Јерисавља, Јерусавља, Јуда, Катарина, Коса, Мандалина, Наданојла, Равијојла (Ђорђевић 1989: 85, 86).

предању издали на Косову и као потомак „туђинке“ Јерине. Уз то, она је била представник амбивалентности женског принципа и изневеравања патријархалних норми које доводе до пропасти заједнице. Приписујући јој проклетство, гордост, себичност и злобу у народним предањима, лик Маре Бранковић је постао сличнији и сроднији женским демонским бићима попут вила и вештица, но историјској фигури властелинке која се до своје смрти залагала за свој народ и хришћанску веру.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукићевић, Миленко (2007). „Проклета Јерина“. *Знамените жене и владарке српске*. Београд: Свет књиге.
- Ђорђевић, Р. Тихомир (1989). *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Карановић, Зоја (2010). „Братско-сестрински инцест хијерогамije и родоскрвног греха“; „Родоскрвни грех између брата и сестре у српским и јужнословенским баладама“. *Небеска невеста*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Љуштановић-Пешикан, Љиљана (2006). „Свете и проклете – жене из породице Бранковић у историји и усменој традицији“. *Смедеревски зборник*. Смедерево: Музеј у Смедереву.
- Љуштановић-Пешикан, Љиљана (2004). „Мара Бранковић у усменопоетској традицији Јужних Словена“. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/2. Београд.
- Павловић, Миодраг (1999). „Вилин град“. *Антологија лирске народне поезије*. Београд: Просвета.
- Ређеп, Јелка (1985). „Кћери деспота Ђурђа“. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 14/1. Београд.
- Томин, Светлана; Петровић, Соња (2004). „Ослепљење Гргура и Стефана Бранковића у српској средњовековној и народној књижевности.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/2. Београд, 39–56.
- Томин, Светлана (2007). *Књигољубиве жене српског средњег века*. Нови Сад: Академска књига.
- Чајкановић, Веселин (1994). *Стара српска религија и митологија*. „Вештица“; „Виле“. Београд: Српска књижевна задруга.

Скраћенице

- Арнаудов П – Арнаудов, Михаил (1977). *Българско народно поетическо творчество*. Софија: Наука и изкуство.
- ЕР – Геземан, Герхард (1925). *Ерлагенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Београд: проф. универ. у Прагу.
- Рјечник – Карацић, Вук Стефановић (1977). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Београд: Полит.
- СНП – Карацић, Вук Стефановић (1988). *Српске народне пјесме*. Београд: Просвета.
- СНПр – Карацић, Вук Стефановић (1974). *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Ст. Карацића*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- ННР I/1 – *Hrvatske narodne pjesme* (1896). „Јуначке пјесме“, књига прва. Zagreb: Matica hrvatska.

Isidora Ana Stambolić

THE CHARACTER OF MARA BRANKOVIĆ – BETWEEN NOBILITY AND THE
DEMONIC

Summary:

The character of Mara Brankovic is interesting on many levels to researchers of both history and Serbian literature alike. The reason for this is most likely in the specific relationship of folk and written literature to this Serbian noblewoman and wife of the sultan. In this paper, we will attempt to synthesize the opinions and observations that significant researchers of Serbian literature have made about the character of Mara Brankovic and also to give our own humble contribution with observations about the perception of Irina's daughter.

Key words: Mara Branković, witch, noble